

UDK: [321.01:172](497.6)
1:32
316.4:17.035.3
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: studeni 2011.

Zdenko SPAJIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
J. Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
z.spajic@bih.net.ba

ČOVJEK I DRUŠTVO: O BOSANSKO-HERCEGOVAČKOJ STVARNOSTI IZ PERSPEKTIVE SOCIJALNE FILOZOFIJE JACQUESA MARITAINA

Sažetak

Društvo u Bosni i Hercegovini je već dva desetljeća zahvaćeno krizom kojoj se uzroci u konačnici mogu svesti na moralnu krizu. Ne upuštajući se u analizu posljednjih uzroka krize, ovaj rad se koncentrira na fenomen političkoga iz razloga što politička kriza u društvu nije tek posljedica neriješenih međunacionalnih odnosa, nego se politička stvarnost kao takva javlja kao generator krize u društvu, i to na razini shvaćanja političkoga i njegovih bitnih sastavnica kao što su država, narod ili građanin. Stoga je zdrava politička filozofija sastavni dio traženja rješenja za društvenu krizu u BiH. Članak se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu je iznesena teza da je bosansko-hercegovačko društvo „hendikepirano“ u svojem povijesnom razvoju utoliko što nije, poput većine europskih društava, na adekvatan način prošlo proces izgradnje nacionalnog identiteta, izgradnje moderne države i transformacije iz feudalnog u moderno građansko društvo. Kao posljedica toga, javlja se paralelizam sustava u kojem se miješaju ostaci feudalnog i elementi nametnutog daytonskog sustava. U drugom dijelu se promišljaju neki osnovni elementi iz područja političke filozofije, za što se autor služi ponajviše filozofijom Jacquesa Maritaina. Imajući u vidu bosansko-hercegovačku stvarnost, autor najprije analizira razliku između zajednice i društva. Na temelju te razlike definirani su pojmovi nacije, naroda i političkog društva da bi na kraju bili uspoređeni koncepti domovine i države.

Ključni pojmovi: *Bosna i Hercegovina, Jacques Maritain, zajednica, društvo, nacija, narod, domovina, država, socijalna filozofija, politička filozofija.*

Uvod

Kriza, koja traje u bosansko-hercegovačkom društvu još od početka devedesetih godina prošloga stoljeća, zahvatila je sve aspekte društvenoga života: politički, gospodarski, kulturni, zdravstveni, obra-

zovni itd. Ova konstatacija nije nikakva novost u društvu naviknutom na krizu kao konstantu svojega života. Novost u razvoju bosansko-hercegovačke krize čine tek ocjene domaćih i stranih analitičara da se ona sve više produbljava i da je ovo društvo doseglo najozbiljniji oblik krize u poslijeratnom razdoblju.¹ Ako bi se tražio posljednji uzrok same krize i njezina produbljivanja, zasigurno bismo ga morali naći u krizi morala, osobnoga i društvenoga, iz koje je eruptiralo okrutno nasilje tijekom rata i u kojoj je ukorijenjena nespremnost i/ili nesposobnost iznalazjenja rješenja za nagomilavajuće probleme koji sve dublje povlače bosansko-hercegovačko društvo u ponor besperspektivnosti i sveopće depresije. U krizi morala možemo naći i razlog zbog čega u BiH nije došlo do ozbiljnog i iskrenog zgražanja nad cjelokupnim zlom i počinjenim zločinima tijekom, ali i nakon rata, što bi bilo početkom kajanja za vlastita zlodjela i odlučnost cjelokupnoga društva da se takvo zlo ne ponovi. Naprotiv, više od petnaest godina nakon završetka rata, najčešće smo svjedoci isticanja i manipuliranja tuđim zločinima, prešućivanja ili čak opravdavanja vlastitih zločina te stvaranja i izgrađivanja emotivno-psihološke potrebe stalne opreznosti i straha od pripadnika drugoga ili drugih naroda. Susrećemo se gotovo sa školskim primjerom stvarnosti koju Crkveno učiteljstvo označuje kao „strukture grijeha“ koje nastaju iz osobnih grešnih čina pojedinaca, ali se učvršćuju i postaju teško razgradive te u svoje magnetno polje uvlače mnoge druge navodeći ih na grijeh i ugrožavaju razvoj pojedinca i cjelokupnog društva.²

Međutim, ovdje se nećemo baviti traženjem i analizom posljednjeg uzroka krize u bosansko-hercegovačkom društvu, nego jednim drugim generatorom problema i kriznoga stanja u BiH koji se na određeni način nalazi kao posrednik i prenosilac utjecaja opće krize morala na druge aspekte društvenoga života. Radi se o političkom aspektu o kojem vlada gotovo opći konsenzus da je glavni uzročnik teškoga stanja u državi. Gledajući iz domaće perspektive, nerijetko se ističe Daytonski sporazum i državno ustrojstvo koje je iz njega proisteklo te međunarodnu zajednicu kao glavne kočničare za razvoj funkcionalne

1 New York Times, na primjer, krajem lipnja 2011. godine opisuje Bosnu i Hercegovinu kao još uvijek razbijenu i grozničavu zemlju koja se suočava s najtežom krizom nakon rata. Vidi Matthew BRUNWASSER, „Bosnia Flounders as Powers Argue“, <http://topics.nytimes.com/top/news/international>, 27. VI. 2011.

2 Usp. IVAN PAVAO II., „Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb. Enciklika o dvadesetoj obljetnici enciklike Populorum progressio“ (30. XII. 1987.), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.), br. 36-37; PAPINSKO VIJEĆE „IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve* (Zagreb: KS, 2005.), br. 119 [dalje *Kompendij*].

države i pravednijih odnosa u zemlji. Iz njihove pak perspektive, krivnja leži na domaćim političarima, koji su nacionalistički usmjereni, te na narodima koji, usprkos nikakvim rezultatima političara i lošem stanju u zemlji, podršku neprestano daju nacionalnim politikama. Ovakva objašnjenja mogu možda i biti točna i do određenoga stupnja objasniti krizu u BiH. Različitost perspektiva i pojava oblika krize daju i različita objašnjenja. No „političko“ nije stvarnost koja generira krizu isključivo iz vlastitih interesa nositelja političkih službi ili radi taktičkih, pa čak niti radi strateških ciljeva. Ta stvarnost je generator krize na daleko dubljoj razini, na razini shvaćanja političkoga i njegovih bitnih sastavnica kao što su država, narod ili građanin. Dakle, govor o fenomenu političkoga kao generatoru krize u BiH nužno zahtijeva i govor o shvaćanjima iz kojih se rađaju djelovanja. S druge pak strane, traženje rješenja za zaustavljanje i izlazak iz krize, nužno vodi prema potrebi zdrave političke i socijalne filozofije. Jer povijesno gledajući, ideje su uvijek prethodile stvarnim oblicima društvenoga uređenja, bilo da se radi o napretku ka humanijem uređenju društva bilo da se radi o kataklizmama humanosti, kao što se to, na primjer, dogodilo tijekom XX. stoljeća u fašizmu, nacionalsocijalizmu i komunizmu. I na lokalnoj razini je moguće detektirati ideje i misaone krugove iz kojih se kasnije izrodilo političko djelovanje koje je dovelo do užasa krvoprolića i razaranja koje je teško pojmiti u njegovu vremenskom i zemljopisnom kontekstu.

Bez pretenzija ulaženja u sustavna pitanja političke i socijalne filozofije, pokušat ću naznačiti određena područja gdje bi zdrava filozofija zasigurno bila od koristi u traženju rješenja za pravedno i humano uređenje odnosa u bosansko-hercegovačkom društvu. Istovremeno ću na temelju političke i socijalne filozofije Jacquesa Maritaina pokušati dati barem mali doprinos toj raspravi i mogućem definiranju odgovora.³ Radi se o uglednom katoličkom filozofu koji ne samo da se dugo vremena i sustavno bavio ovim pitanjima nego je dao i značajan doprinos u formuliranju crkvenog učenja.⁴ Osim utjecaja na crkvene

³ Za drukčije pristupe pitanju nacije, vidi Zvonko LEROTIĆ, *Nacija: Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacija* (Zagreb: Globus, 1977.).

⁴ Maritain je svojom filozofijom utjecao na sadržaj radioporuka pape Pija XII. u kojima uporaba pojmova poput ljudskih prava i općega dobra reflektiraju Maritainova promišljanja, sažeto objavljena u djelu *The Rights of Man and Natural Law* iz 1943. Poseban utjecaj se osjeti kod pape Pavla VI. koji je, još kao bliski suradnik pape Pija XII., s Maritainom, tada francuskim veleposlanikom pri Svetoj Stolici (1944.-1947.), bio u čestom kontaktu. Taj utjecaj se osjeti posebno u enciklici *Populorum progressio*. Maritain je odigrao i značajnu ulogu u procesu nastanka Deklaracije o vjerskoj slobodi *Dignitatis humanae*. Više o tome, vidjeti u Peter HEBBLETHWAITE, *Paul VI: The First Modern Pope* (New York/

dokumente, Maritain je značajno sudjelovao u nastanku jednog od najznačajnijih i stožernih dokumenata suvremenog svijeta, *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* Ujedinjenih naroda (1948.). No ovdje nam nije namjera predstavljati ili preispitivati cjelokupnu Maritainovu filozofiju, nego prije svega pokušati kroz pojedine elemente njegove političke i socijalne filozofije preispitati mogućnost definiranja odnosa u društvenom životu BiH na putu traženja rješenja za izlazak iz krize.

U nadi da politička stvarnost u BiH neće biti prepuštena isključivo političkim strankama uskogrudnih nazora i onima koji preko njih mogu napredovati do političkog položaja, nego da će se tom stvarnošću ponajprije pozabaviti politička i socijalna filozofija, od pomoći u traganju za rješenjima može biti i Maritainovo viđenje granica djelovanja filozofa: „Moralna filozofija, a posebno politička filozofija, budući da je po svojem podrijetlu (*origin*) usmjerena na djelovanje, mora ići do ekstremnog praktičnog limita praktične znanosti; ispod toga limita je samo djelovanje kojim neposredno upravlja krepost razboritosti (u kršćanskom, ne sekularnom značenju ovoga pojma), a posebno kreposću političke razboritosti koja nužno zahtijeva znatnu tehniku i umjetnost. Filozof kao takav ne mora penetrirati u takvo područje bujice okolnosti i varijabilnosti pojedinačnoga; to pripada vođi posla i čovjeku akcije. (...) Ali filozof kao takav može i trebao bi pristupiti području istinskog ljudskog i političkog djelovanja što je moguće bliže znanju koje ostaje opće i zainteresirano za univerzalne zakone (posebno različito u ovome od razboritosti). Djelujući tako na svojoj razini, on pripravlja rad operacija koje mogu neposredno preobraziti svijet i život.“⁵

1. Dijagnosticiranje problema

Općenito je poznato da uspješno liječenje traži točnu dijagnozu. Dok je kod tjelesnih bolesti, ako je uopće moguće isključiti psi-

Mahwah: Paulist Press, 1993.); John P. LANGAN, „The Christmas Messages of Pius XII (1939-1945)“, Kenneth R. HIMES (ur.), *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2005.), 176-177; Leslie GRIFFIN, „Commentary on *Dignitatis humane* (Declaration of Religious Freedom)“, Kenneth R. HIMES (ur.), *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2005.), 249-250; Allan FIGUERO DECK, „Commentary on *Populorum progressio* (On the Development of Peoples)“, Kenneth R. HIMES (ur.), *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2005.), 297.

⁵ Jacques MARITAIN, „A Letter on Independence“, Otto BIRD (ur.), *The Collected Works of Jacques Maritain* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1996.), 121-122.

hosomatsku povezanost, daleko lakše verificirati točnost dijagnoze i propisane terapije, kod duhovnih stvarnosti je proces verificiranja postavljene dijagnoze i predloženog puta za izlječenje daleko složeniji i dugotrajniji. A društvo je upravo jedna takva stvarnost jer ono, iako se sastoji od konkretnih i fizički postojećih pojedinaca, ima ontološko mjesto svoje stvarnosti u svijesti čovjeka te je stoga duhovna a ne fizička realnost.⁶ Usprkos takvoj naravi društva, ono je stvarnost koja opstoji te se, poput svakog živog organizma (a ovo je upravo jedan od atributa društva koji se, makar analogno, primjenjuje na društvo), nije statična nego dinamična stvarnost koja se razvija ili odumire. Moderna sociologija naglašava upravo tu dimenziju društva koja je dugo bila zanemarivana pa je društvo, slično kao i obitelj, promatrano kao statična stvarnost sa svojim nepromjenljivim formama i strukturama. Za dijagnosticiranje problema u bosansko-hercegovačkom društvu, prihvatit ćemo ovaj stav o društvu kao živom organizmu koji se razvija. U tome kontekstu se čini prikladnim primijeniti na društvo spoznaje razvojne psihologije o tzv. razvojnim zadacima. Ukratko, radi se o normativnim zadacima karakterističnim za određenu razvojnu dob koju osoba treba savladati kako bi se uspješno razvijala. Ovisno o uspješnosti savlađivanja tih razvojnih zadataka i upotrijebljenim tehnikama, osoba se razvija, stječe samopouzdanje i iskustvo za savlađivanje drugih zadataka koji dolaze s novim razvojnim razdobljem.⁷

Imajući u vidu ove dvije postavke, usudit ću se postaviti sljedeću dijagnozu za bosansko-hercegovačko društvo. Prvo, radi se o društvu koje je hendikepirano u razvoju. Ono nije prošlo normalan razvojni put, uspješno savladavajući razvojne zadatke, nego je u prijelomnim povijesnim trenucima bilo definirano vanjskom silom. Drugo, zbog takva razvojnog puta, bosansko-hercegovačko društvo nije iznutra transformirano u suvremeni oblik ustrojstva, nego je zadržalo pojedine oblike ranijeg uređenja na što je nakon posljednjeg rata „nakalamljeno“ daytonsko ustrojstvo, što je dovelo do paralelizma sustava i nefunkcionalnosti društvenih institucija.

1.1. Hendikepirani razvoj bosansko-hercegovačkog društva

Moderna europska ili općenito zapadna društva su se formirala tijekom procesa koji je trajao više stoljeća. Iako su određeni procesi

⁶ Usp., na primjer, Ivan MACAN, *Socijalna etika i druge studije* (Zagreb: FTI, 2002.), 14.

⁷ Više o razvojnim zadacima vidi Rolf OERTER – Leo MONTADA (ur.), *Entwicklungspsychologie. Ein Lehrbuch* (Weinheim: Psychologie Verlags Union, ²1987.), 275-294.

započeli još u srednjem vijeku, kao na primjer razvoj parlamentarne demokracije tijekom 12. i 13. stoljeća u Španjolskoj, što se prelilo i na druge zemlje, kao povijesnu razdjelnicu za početak toga procesa možemo uzeti kraj srednjeg vijeka i početak novoga, dakle kraj 15. stoljeća. Mnogi su se procesi tijekom toga razdoblja odvijali na društvenom, gospodarskom, političkom, znanstvenom, vjerskom i kulturnom području koji su ostavili dalekosežne tragove na moderna europska društva i utjecali na njihov suvremeni karakter. Izazove koje su ovi procesi postavljali pred europsko društvo možemo nazvati „razvojnim zadacima“. Među najznačajnije razvojne zadatke koje su pojedina društva trebala savladati jesu izgradnja moderne države, izgradnja nacionalnog identiteta i industrijalizacija koja je dovela do transformacije feudalnog društvenog poretka u moderni građanski poredak. Iako se ovdje ne možemo upuštati u podrobno tumačenje i dokazivanje pojedinih stavki i tvrdnji, držim da suvremeno bosansko-hercegovačko društvo tijekom svojega nastanka i razvoja nije prošlo niti uspješno savladalo ni jednu od ovih razvojnih faza i zadataka ili je značajno kašnilo u suočavanju s tim razvojnim zadacima.

1.1.1. Izgradnja moderne države

Razvoj moderne države, kako je mi danas poznajemo, započinje Westfalskim mirom iz 1648. godine kojim je okončan Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.) što je predstavljalo trijumf monarha nad Crkvom, carstvom, vlastelom i gradovima. Iako je u početku država još uvijek vezana uz osobu apsolutnog monarha, s vremenom se razvija birokracija, gradi infrastruktura i monopolizira vlast nad uporabom sile, što će postati bitne karakteristike suvremene države.⁸ Jedna od značajnijih promjena tijekom ovoga procesa sastojala se u prijelazu od indirektno uprave zemljoposjednika na direktno upravljanje administracije, koja je to činila u ime kralja.⁹ Razvojem tih promjena započinje odumiranje feudalnoga sustava koji je bio dominantno društveno uređenje u Europi gotovo čitavo jedno tisućljeće, a karatkeriziralo ga je hijerarhijsko-organsko ustrojstvo temeljeno na obvezama nižih slojeva prema višim, za što su dobivali zaštitu i određene povlastice. S razvojem moderne države, što je jedan od rezultata sveukupnih društvenih procesa toga razdoblja, sve će se više razvijati i ideja slobodnog građanina koji

⁸ Više o povijesnom razvoju države vidi u Martin VAN CREVELD, *The Rise and Decline of the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999.), posebno poglavlje III.: „The State as an Instrument: 1648 to 1789“.

⁹ Usp. Martin VAN CREVELD, *The Rise and Decline of the State*, 128.

svoj identitet ne temelji na mjestu koje zauzima u zamršenoj hijerarhijskoj mreži gospodara i podanika, nego na svojoj individualnosti.

Današnja Bosna i Hercegovina je za razliku od mnogih država, ne samo zapadnoeuropskih nego i bližih susjeda, prošla sasvim drukčije iskustvo. U vrijeme kada započinje nastanak moderne države, ona je još uvijek provincija Otomanskog Carstva u kojoj prevladavaju feudalni odnosi do kasno u 19. stoljeće. Nakon toga slijedi okupacija pa aneksija od strane Austro-Ugarske Monarhije unutar koje postaje ponovno jedna provincija bez vlastite državnosti. Propašću Monarhije, ova područja ulaze u sastav Države SHS, ponovno bez vlastite državnosti, što će biti značajka i tijekom postojanja Kraljevine Jugoslavije. Tek nakon Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina dobiva značajke državnosti, ali kao federalna jedinica unutar SFRJ. Konačno, nakon pada komunističkih režima, Bosna i Hercegovina se prvi puta od pada Bosanskog Kraljevstva 1463. godine pod Turke javlja kao samostalni i neovisni međunarodno priznati pravni subjektivitet. Međutim, zbog svih društveno-političkih problema koji su doveli do rata te njime još više uvećani, državno ustrojstvo BiH je određeno Daytonskim mirovnim sporazumom s kompliciranim i nejasnim političkim ustrojstvom te ograničenim suverenitetom kroz Ured međunarodnog predstavnika.

1.1.2. Izgradnja nacionalnog identiteta

Vrlo je nezahvalno na ovako skućenom prostoru govoriti o kompleksnom pojmu kao što je nacija. Općenito se smatra da se nacionalna diverzifikacija počela značajnije događati u kasnom srednjem vijeku.¹⁰ Sâm pojam se javlja u više značenja što nerijetko izaziva konfuziju. Moguće je razlikovati barem tri različita značenja.¹¹ U svojem najstarijem značenju, nacija označava jedan narod koji ima zajedničko podrijetlo i zajedničku vlast, pri čemu su pojmovi nacije i države u biti izjednačeni pa je moguće govoriti o francuskoj naciji, ali isto tako je bilo moguće govoriti o kraljevstvu Bavarskoj ili Prusiji kao nacijama. Drugo značenje je istodobno najproširenije i najznačajnije a javlja se nakon Francuske revolucije kada ovaj pojam označava jedan narod s vlastitom povijesnom svijješću i jezikom. Treće značenje je karakteristično za Aziju i Afriku koje su se u 20. stoljeću oslobađale od europ-

¹⁰ Usp. Antony BLACK, *Political Thought in Europe 1250-1450* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992.), 109; Walter BUSSMAN, „Nation“, *Staatslexikon*, III., (Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1987.), 1265-1270.

¹¹ Usp. Martin WIGHT, *Power politics* (New York: Penguin Books, 1986.), 27-28.

skog kolonijalizma te pojam nacije označava političku jedinku sa svojim pravom na neovisnu državu. Kao što pojam nacije nema potpuno istovjetno značenje, tako se ni proces nastajanja nacija nije odvijao na isti način.¹² Kada je riječ o Europi, koja je kolijevka nacije, različiti procesi su se odvijali u zapadnoj Europi, gdje je važan čimbenik bilo voluntarističko načelo demokratskog legitimiranja. Nasuprot apsolutnom monarhu javlja se zahtjev predstavljanja sveukupnog pučanstva, tj. nacije. Ti će procesi dovesti do identificiranja nacije s teritorijem, tj. s državom, što se naziva državnom nacijom (*Staatsnation*). U središnjoj i istočnoj Europi je pak situacija znatno drukčija. Zbog političke iscjepkanosti teritorija (Njemačka, Italija) ili velikih višenacionalnih monarhija (npr. Habsburška) nije bilo moguće poistovjećivanje naroda, teritorija i države. Na tim područjima dolazi do stvaranja tzv. kulturalnih nacija (*Kulturnation*), pri čemu su za osjećaj nacionalne pripadnosti od iznimnog značenja jezik, kultura, povijesna svijest, zajednički običaji i iskustva, a nerijetko i pripadnost religijskoj skupini.¹³ Prema nekima, dva su elementa osobito značajna za nastajanje nacionalnog osjećaja: osjećaj zajedništva, koji vodi do unutrašnjeg povezivanja, i zazor prema drugima.¹⁴ U svemu tome značajnu ulogu je igrala građanska klasa, o čemu ćemo nešto više reći kasnije.

Iako je raznolikost procesa bila značajka nastanka nacija u Europi, Bosna i Hercegovina je uz to prošla kroz svoj specifičan proces izgradnje nacionalnog osjećaja. Ako promotrimo povijesti i modele nastanka i izgradnje nacionalnog osjećaja u Europi, vidjet ćemo da Bosna i Hercegovina nije imala niti jedan kohezivni element za izgradnju nacionalnog identiteta. Prije svega, zbog otomanske vladavine ti su procesi prolongirani do kasnog 19. odnosno početka 20. stoljeća. Pojedinačno gledajući, izgradnja nacionalnog identiteta u BiH nije se mogla odvijati ni po jednom kohezivnom načelu. Za razliku od tzv. državnih nacija, ovdje nije bila moguća identifikacija naroda, teritorija i države. Zemlja je nastala spajanjem dviju turskih provincija koje su imale manje-više odvojenu povijest, no za razliku od npr. Italije ili Njemačke, koje su bile iscjepkane na mnoštvo malih državica s često neprijateljskim osjećajima, nedostajao je osjećaj pripadnosti jednom narodu koji bi bio dovoljno jak da ujedini politički različite cjeline i omogućiti stva-

¹² Usp. Walter BUSSMAN, „Nation“, 1265-1267.

¹³ Usp. Walter BUSSMAN, „Nation“, 1266. Vidi također pojam „Nacija“ u *Hrvatska opća enciklopedija*, VII., 543.

¹⁴ Usp. pojam „Nacija“ *Hrvatska opća enciklopedija*, VII., 543.

ranje nacionalnog identiteta.¹⁵ Jednako tako su nedostajali elementi za stvaranje tzv. kulturalne nacije jer etničke skupine na ovome prostoru nisu dijelile isti jezik, istu kulturu, povijesnu svijest, nisu imale zajedničke običaje i iskustva. Upravo će religijska pripadnost biti temeljni element za formiranje nacionalnog osjećaja u BiH. A budući da je BiH dugo vremena ostala pretežito agrarna zemlja, bez razvijene građanske klase i inteligencije, glavni nositelji izgradnje nacionalnog identiteta bit će upravo vjerski službenici. Dva pokušaja izgradnje jedinstvenog nacionalnog osjećaja, „bošnjaštva“ iz vremena Benjamina von Kállaya i „jugoslavenstva“ iz razdoblja socijalističke BiH, nisu nikada uhvatili dublji korijena. Ne možemo se ovdje upuštati u dublju analizu razloga za to, no držim da je jedan od važnih razloga uvjerenje da takvo rješenje ide na ruku jednoj strani, a na uštrb drugih.

1.1.3. Transformacija feudalnog u građanski poredak

Isprepletено s procesima izgradnje države i nacije, tekao je i proces transformacije iz tisućljetnog feudalnog ustrojstva društva u moderno građansko društvo.¹⁶ Kao i u drugim velikim povijesnim transformacijama, proces preobrazbe je trajao dugo vremena i mnogi su čimbenici utjecali na razvoj događaja. Iako je u najvećem dijelu

¹⁵ Vrlo značajnu, ako ne i najznačajniju ulogu u izgradnji nacionalnog osjećaja su odigrali filozofija i literatura. Među najznačajnijim likovima u Francuskoj je Jean-Jacques Rousseau koji definira *patrie* kao izvor iz kojega pojedinac izvodi sve mentalne i moralne sposobnosti. U Njemačkoj su posebno zaslužni pravnik Justus Möser, publicist Johann Gottfried von Herder te filozofi Johan Gottlieb Fichte i Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Dok prema nekima Fichteovo djelo predstavlja prekretnicu između dotadašnjeg njemačkog kozmopolitizma i pacifizma te prelazak na militantni i šovinistički nacionalizam, dotle Hegelovo djelo predstavlja definitivnu „ženidbu“ između države i nacije. U Italiji je posebno značajnu ulogu imao političar i novinar Giuseppe Mazzini. Vidi Martin VAN CREVELD, *The Rise and Decline of the State*, 191-198; Walter BUSSMAN, „Nation“, 1265-1267.

¹⁶ Naglašavam da pojam „građansko društvo“ ne želimo shvatiti u smislu u kojem se u naše vrijeme pojavljuje kod određenih političkih frakcija u BiH koje izjednačavaju građansko društvo i građansku državu, pri čemu podrazumijevaju politički sustav po načelu „jedan čovjek, jedan glas“, kako bi eliminirale nacionalnu komponentu. Ove političke frakcije u konačnici pokušavaju nametnuti dominaciju jedne nacionalne skupine nad drugima. Naprotiv, ako koristim ovaj pojam, onda se pod tim podrazumijeva civilno društvo kao „skup odnosa i resursa, kulturnih i udruživih, koji su relativno samostalni bilo s obzirom na političko bilo s obzirom na gospodarsko područje“ i koje ima sveopću svrhu „jer se odnosi na opće dobro, na koje svi i pojedini građani razmjerno imaju pravo“. *Kompendij* br. 417.

Europe konačno dokinut revolucijama iz 1848. godine, njegovo odumiranje je započelo još ranije u zemljama poput Engleske i Francuske, a na to su utjecali mnogobrojni društveni procesi: prosvjetiteljstvo, industrijska revolucija, razvoj znanosti, razvoj industrijskog kapitalizma itd. S razvojem industrije, trgovine i bankarstva pojavljuje se i jedan novi sloj građanske buržoazije koji više nije voljan zadovoljiti se svojom pozicijom u staleškom društvu. Organsko-hijerarhijsko feudalno društvo sa svojim sustavom isprepletenih međusobnih privilegija i obveza potpuno se urušava pod naletom revolucija i ustupa mjesto građanskom društvu u kojem pojedinac postaje stvarnost za sebe koja nije određena odnosom prema nekoj drugoj nadređenoj jedinki. Istodobno sa zahuktavanjem industrijske revolucije dolazi i do masovne migracije sa sela u gradove. Konačno, tijekom toga razdoblja dolazi i do značajnog porasta pismenosti.

U Bosni i Hercegovini ovi procesi gotovo da nisu primjetni. Sve do pada otomanske vladavine, u BiH prevladava feudalni/begovski sustav u kojem je na poseban način kršćansko pučanstvo podvrgnuto teškoj tlaci i obespravljenosti. Dominantna proizvodna grana je poljoprivreda a ako se može govoriti o industrijskoj proizvodnji, onda se radi o iscrpljivanju prirodnih resursa kao što su rude i drvo. Takva situacija će dobrim dijelom potrajati i kroz razdoblje austrijske vladavine tako da će ozbiljnija industrijalizacija započeti tek nakon Drugog svjetskog rata. Analfabetizam je iznimno proširen a društvena inteligencija je jako siromašna. Prva visokoškolska ustanova je osnovana tek 1891. (Vrhbosansko bogoslovno sjemenište) a prvo sveučilište tek 1949. u Sarajevu.

1.2. Paralelizam sustava

Prelazimo na područje koje nije jednostavno znanstveno obrazložiti i dokazati jer bi to zahtijevalo daleko opsežniju studiju nego što je ova. Stoga ovo promišljanje iznosim u obliku teze. Držim da mentalitet i način djelovanja iz feudalnog/begovskog razdoblja BiH nisu nikada u potpunosti odumrli, nego se na transformiran i prikriiven način nastavljaju manifestirati i u suvremeno doba. Iz tih razloga daytonsko ustrojstvo zemlje, koliko god bilo komplicirano, manjkavo i neprikladno za funkcioniranje jedne moderne države, daje još manje rezultata jer se mnogi procesi društvenog, političkog, ekonomskog pa i kulturnog života odvijaju po načelima feudalnog/begovskog sustava u kojem postoje gospodari i potčinjeni. Gospodari raspolažu društvenim bogatstvima, a potčinjeni mogu participirati u tome ako su pogodni

i poslušni. Biti građanin ovoga društva, ne znači samo po sebi imati određena prava i obveze, nego i prava i obveze mogu biti suspendirani ovisno o volji vlastodržca. Na političkoj sceni dolazi do konfrontacije između dva prividno (*sic!*) oprečna koncepta, nacionalnog i građanskog, ali se u biti iza oba koncepta krije želja za dominacijom jer ni nacija ni građanin nisu shvaćeni kao subjekt u čijem interesu se odvija političko djelovanje, nego daleko više kao sredstvo za potenciranje društvenih podjela tako da društvo ostaje i dalje fragmentirano, bez mogućnosti postizanja općeg dobra koje je potrebno za potpunije ostvarenje pojedinaca i skupina.

2. Poticaji za rješenje iz perspektive Maritainove filozofije

Ako društvo shvatimo kao dinamičnu stvarnost i živi organizam koji se razvija pod vodstvom razuma, onda ni jedan od procesa koji su se u prošlosti odvijali, a koji su zbog manjkavog ili neadekvatnog provođenja doveli do problematičnih rezultata, ne determinira budućnost društva u Bosni i Hercegovini na način da bi ono moralo ostati pod međunarodnim protektoratom kako bi se izbjegla nova krvoprolića ili da bi izgradnja građanskog društva, u kojem bi pojedincima bila zajamčena njihova prava bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost, nužno zahtijevala žrtvovanje sadašnjih nacionalnih identiteta i izgradnju nekog novog nadnacionalnog identiteta. Za razliku od većine, ako ne i svih europskih zemalja, u BiH su utkane specifičnosti koje nikako ne bi smjele biti zanemarene ako se želi izgraditi moderno društvo koje će biti sposobno organizirati državu, politički i ekonomski život za ostvarenje boljitka svih građana. Za postizanje toga cilja potrebna je zdrava politička i socijalna filozofija, a kršćanska socijalna misao može dati svoj doprinos tome procesu. Za početak se čini važnim prije svega napraviti distinkciju između određenih pojmova koji po svojoj naravi nisu isključivi, ali njihovo neadekvatno shvaćanje i definiranje može voditi, i obično vodi, do isključivosti koja može biti izvor neprestanih problema i sukoba. Radi se o pojmovima kao što su društvo i zajednica, nacija i narod, domovina i država. Shvaćanje i definiranje tih pojmova utječe na definiranje mjesta, uloge i dobra čovjeka pojedinca u svim njegovim individualnim i skupnim odrednicama, pravima i obvezama. Napominjem da se ovdje nećemo upuštati u pitanje nastanka i izgradnje nacija, bilo kod Maritaina bilo kod drugih teoretičara, jer polazim od postavke da u BiH već imamo izgrađena tri nacionalna identiteta, kao i od uvjerenja da stvaranje nekog novog „bosansko-hercegovačkog“ nacionalnog identiteta nije ni poželjna ni realna mogućnost.

2.1. Društvo i zajednica

Iako mnogi ne prave, niti priznaju, razliku između društva i zajednice, u ovom radu će biti zastupana ideja da su društvo i zajednica dvije različite stvarnosti međusobnih ljudskih odnosa. Na temelju distinkcije koju pravi Ferdinand Tönnies,¹⁷ i na tragu političke filozofije Jacquesa Maritaina,¹⁸ pokušat ćemo stvoriti misaoni i logički okvir za poblje određivanje ostalih pojmova. Tönnies polazi od uvjerenja da se ljudske volje nalaze u mnoštvu međusobnih odnosa koji prelaze u međusobno djelovanje, pri čemu je jedna strana aktivna a druga pasivna, jedna daje, druga prima. Svako djelovanje je ili pozitivno jer ide za očuvanjem druge volje odnosno života, ili je negativno jer ide za njihovim uništenjem. Promatrajući samo pozitivna djelovanja, Tönnies tvrdi da se „skupina koja je oblikovana kroz ovaj pozitivni tip odnosa naziva udruga (*Verbindung*), kada je shvaćena kao stvar ili biće koje djeluje kao jedinka prema unutra i prema vani. Sam odnos, a također i rezultirajuće udruge, shvaćen je ili kao stvarni i organski život – to je bitna značajka zajednice (*Gemeinschaft*); ili kao imaginarna i mehanička struktura – ovo je koncept društva (*Gesellschaft*).“¹⁹ Zajednica je stara stvarnost i označava sveukupno intimno, privatno i isključivo zajedničko življenje te treba biti shvaćena kao živi organizam. Društvo pak predstavlja javni život, kao pojam i fenomen je novost te je mehanička cjelina i rukotvorina.²⁰

Jacques Maritain se ne poziva na Tönnies, ali prihvaća razliku između zajednice i društva. On ističe da je vrlo važno razlikovati zajednicu i društvo ako želimo imati zdravu političku teoriju.²¹ Iako se ova dva pojma često koristi i može ih se koristiti kao sinonime u svakodnevnom govoru, oni ipak pripadaju dvjema različitim društvenim skupinama. Oba su etičko-društvene i ljudske stvarnosti, nisu tek biološke. Razlika postoji utoliko što je “zajednica većma prirodna tvorevina i u užoj je vezi s biološkim redom; društvo je više razumska tvorevina te je u užoj vezi s čovjekovim umnim i duhovnim sposobnostima“.²²

Distinkcija između zajednice i društva je utemeljena na razlici koja proizlazi iz položaja koje objekt ima u svakoj od ovih skupina.

17 Ferdinand TÖNNIES, *Community and Society* (New Brunswick: Transaction Books, 1996.).

18 Jacques MARITAIN, *Čovjek i država* (Zagreb: Globus-Školska knjiga, 1992.).

19 Ferdinand TÖNNIES, *Community and Society*, 33.

20 Usp. Ferdinand TÖNNIES, *Community and Society*, 33-35.

21 Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 17.

22 Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 18.

Budući da je svaka društvena skupina organizirana oko određenoga objekta, Maritain izvodi distinkciju između zajednice i društva iz uloge koju objekt ima u ovim oblicima društvenoga života. Tako je prema njegovu viđenju, objekt zajednice "neka činjenica koja prethodi namjerama čovječjeg uma i volje te djeluje neovisno o njima stvarajući zajedničku podsvjesnu duševnost, psihološke strukture i zajedničke osjećaje, jednom riječju, zajedničke običaje".²³ Za razliku od toga, objekt u jednom društvu ima karakteristike cilja koji treba postići i ostvariti. On je određen ljudskom inteligencijom i voljom. Ovom objektu prethodi razum pojedinca očitovan kroz odluku ili pristanak tako da on ima vodeću ulogu. Ove razlike između zajednice i društva u pogledu njihova objekta utječu na druge aspekte kao što su društveni odnosi i društveni pritisak.

Zajednica je određena objektom koji prethodi određenju ljudske inteligencije i volje te djeluje nezavisno od njih kako bi stvorio zajedničke osjećaje, psihološku strukturu i običaje. Zajednica je rezultat nasljedstva i povijesnih datosti te stoga i socijalne relacije proistječu iz tih stvarnosti. Društveni pritisak u zajednici dolazi od prisile koja nameće čovjeku prihvatljive načine ponašanja na deterministički način. Nasuprot tomu, društvo je određeno zajedničkim objektom koji treba biti ostvaren ili postignut te stoga ovisi o ljudskoj inteligenciji i volji. Društvo je rezultat razuma i moralne snage, a društvene relacije proizlaze iz određene inicijative ili ideje i ovisе o voljnom određenju osoba. Društveni pritisak dolazi od zakona, racionalnih odredbi ili određene ideje za postizanje zajedničkog cilja.²⁴

Promišljajući suvremenu društvenu stvarnost Bosne i Hercegovine, pojmovno i konceptulano razlikovanje zajednice i društva čini se važnim iz više razloga. Prije svega, radi se o dvije stvarnosti koje nisu isključive i u sukobu jedna s drugom. Biti članom jedne zajednice, ne isključuje mogućnost sudjelovanja u jednom ili više društava. Budući da su i društvo i zajednica izraz i potreba čovjeka koji je po naravi usmjeren na drugoga radi vlastitoga ostvarenja, u oba ova sociološka oblika radi se o čovjeku kao osobi i njegovu što potpunijem razvoju. Katoličko socijalno učenje i misao definiraju čovjeka kao temelj svega društvenog, političkog, ekonomskog i svakog drugog oblika života. A život u zajednici i društvu mogu i trebaju pomoći njegov razvoj. Ako uzmemo obitelj kao primjer temeljne zajednice, iako ona sadržava i neke značajke društva, nedvojbeno ćemo moći uvidjeti i ustvrditi

²³ Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 19.

²⁴ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 19-20.

komplementarnost života u zajednici i društvu. Koliko god obitelj bila nužna za biološki razvoj i moralni odgoj čovjeka, ona ipak nije dostatna za svestrani razvoj mnogostrukih kapaciteta osobe. Stoga se osoba s vremenom uključuje u različita društva, počevši od škole preko društava za razvijanje posebnih talenata i sklonosti (sportska, kulturna, umjetnička...), do poduzeća u kojima privređuje sredstva za uzdržavanje vlastite obitelji.

Drugo što je važno uočiti i istaknuti kao razliku između zajednice i društva jest narav autoriteta. Budući da u društvu pritisak dolazi prije svega od zakona i racionalnih odredbi, autoritet u čijoj je nadležnosti postizanje zajedničkog cilja je manje-više statutarno definiran i ima moć bez obzira na moralne kvalitete. Autoritet u zajednici je drukčije vrste. Tönnies navodi tri vrste autoriteta: autoritet dobi, autoritet sile i autoritet mudrosti odnosno duha.²⁵ Dok je u društvu dominantan autoritet sile, koji ima ovlasti i sredstva prisile za provođenje zakona ili isključenje iz društva, autoritet u zajednici više počiva na druge dvije kategorije, starosti i mudrosti, premda u pojedinim oblicima zajednice, kao što je na primjer obitelj, u određenoj mjeri postoji i autoritet sile. Konfuzija autoriteta može dovesti do slabljenja ili čak propasti zajednice odnosno društva. Ako bi autoritet u društvu počivao samo na starosti ili mudrosti, društvo lako može biti obezglavljeno i bez svojega temeljnog usmjerenja prema postizanju zajedničkog dobra. Ako bi pak zajednica bila upravljana isključivo autoritetom sile, ona bi brzo izgubila svoj osnovni smisao i prestala biti mjesto emotivne sigurnosti (npr. obitelj) ili „kolijevka života, rada, patnje i nadanja“ (nacija). Važnost razlikovanja tih dvaju koncepata bit će još jasnija u odnosu na razlikovanje pojmova nacija, narod i političko društvo.

2.2. Nacija, narod i političko društvo

Ako je za pojmove zajednica i društvo uobičajeno ne pravljenje razlike među njima, dotle kod pojmova nacija, narod i političko društvo nerijetko vlada konfuzija i nejasnoća pri uporabi pojmova. U hrvatskom jeziku ovo je pitanje dodatno zamršeno time što se pojam „narod“ upotrebljava kao hrvatski izraz za pojam „nacija“ koji je izveden iz latinskog jezika (npr. hrvatski književni izraz je Ujedinjeni narodi a ne Ujedinjene nacije). Mnogi drugi jezici imaju različite izraze za ta dva pojma (lat. natio – populus; eng. Nation – people; njem. Nation – Volk). Adekvatan hrvatski pojam bi bio puk ili pučanstvo. No kako je uobičajen jedinstven pojam narod, tako ćemo se držati toga pojma.

²⁵ Ferdinand TÖNNIES, *Community and Society*, 41.

Razlika između nacije i naroda nije jasno izražena ni u dokumentima Crkvenoga učiteljstva. Na primjer, nije jasno definirano kako papa Ivan Pavao II. shvaća pojmove „nacija“ i „narod“. Nije čak jasno ni da li ih koristi kao sinonime ili kao različite pojmove. U istom dokumentu Ivan Pavao II. kaže kako „narodi *ili* nacije također imaju pravo na puni vlastiti razvoj...“, da bi u sljedećem broju rekao: „... uključujući i prava nacija i naroda“.²⁶ Dodatnu konfuziju stvara praksa u prevođenju crkvenih dokumenata na hrvatski jezik pri čemu se gotovo redovito koristi pojam „narod“ kako za „natio“ tako i za „populus“ u latinskom izvorniku. Uz to, vatikanski dokumenti već više desetljeća naginju poistovjećivanju pojmova „država“ i „nacija“. Na primjer, hrvatski prijevod *Kompendija socijalnog nauka Crkve* donosi stavak da „svakomu narodu općenito odgovara jedna država...“.²⁷ Međutim, u drugim izdanjima istoga dokumenta, umjesto pojma država koristi se pojam nacija, tako da tekst glasi: „svakomu narodu općenito odgovara jedna Nacija...“²⁸ Dok bi se na prvi pogled mogao donijeti zaključak kako se ovdje radi o sistemskoj teoriji o nastanku nacija kakvu nalazimo kod Karla Deutscha, gdje narod prethodi naciji,²⁹ čitanje ove izjave u njezinu kontekstu daje za pravo hrvatskom prijevodu. Sličan je slučaj i u dokumentima Drugog vatikanskog sabora,³⁰ kao i u Zakoniku kanonskog prava, da spomenemo samo neke najznačajnije dokumente, gdje se za latinski pojam „natio“ donose hrvatski pojmovi „država“, „zemlja“ ili „narod“, ovisno o kontekstu.³¹

Maritain, na temelju distinkcije između zajednice i društva, vidi naciju kao zajednicu, a političko društvo (eng. *body politic*) i država su primjeri društva. Maritain ističe da nacija, iako je sam pojam izveden iz latinskog *nasci* (roditi), nije nešto biološko, nego je etičko-

26 Ivan Pavao II. ponekad koristi ove pojmove kao sinonime a ponekad kao različite pojmove. Na primjer, u *Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb. Enciklika o dvadesetoj obljetnici enciklike Populorum progressio* (30. XII. 1987.), u Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.), br. 32-33, (naglasak vlastiti).

27 *Kompendij*, br. 387.

28 Vidi tekst *Kompendija* br. 387 na različitim jezicima u: www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace. Francuski: „À chaque peuple correspond en général une nation“; Engleski: „For every people there is in general a corresponding nation“; Talijanski: „A ogni popolo corrisponde in generale una Nazione“.

29 Više o teoriji Karla Deutscha vidjeti u Zvonko LEROTIĆ, *Nacija*, 63-121.

30 Usp. npr. DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (8. XII. 1965.), u Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkog socijalnog nauka* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.), br. 31.

31 Usp. npr. kanon 362 s kanonima 447 ili 448.

socijalna stvarnost. To je "ljudska zajednica utemeljena na činjenici rođenja i podrijetla, ali sa svim čudorednim suznačenjima tih naziva: rođenje za razumski život i za civilizacijske djelatnosti, podrijetlo svojstveno obiteljskim predajama, društvenom i pravnom odgoju, kulturnom nasljeđu, zajedničkim shvaćanjima i običajima, povijesnim sjećanjima, patnjama, zahtjevima, nadama, predrasudama i zajedničkim ozlojeđenostima".³² Neka etnička zajednica postaje nacijom kada stvarno stanje postojanja zajednice s modelima osjećanja utemeljenih u fizičkom tlu podrijetla i moralnom tlu povijesti uđe u sferu samosvijesti, kada ta zajednica postane svjesna svojega jedinstva i identiteta, kao i želje za opstojanjem. Nacija je povezana s tlom, ali njezin je odnos prema teritoriju drukčiji od povezanosti države i teritorija. Država ima jasno definirano i ograničeno područje unutar kojega ima isključivu vlast upravljanja, dok je to za naciju "kolijevka života, rada, patnje i snova". Uz to, nacija ima svoj jezik, svoje institucije koje, doduše više ovise o pojedincima i drugim skupinama nego o njoj samoj, ima svoja prava koja su u biti prava pojedinaca da sudjeluju u kulturnom nasljeđu svoje nacije, te konačno ima svoj povijesni poziv koji je zapravo "povijesna i kontigentna partikularizacija" čovjekova poziva da razvija svoje mnogovrsne potencijale. No budući da se radi o zajednici, nacija nema svojeg vladara, juridičke forme, opće dobro, niti formalne norme i poredak.³³

Narod je, prema Maritainu, "mnoštvo ljudskih osoba koje, ujedinjene pod pravednim zakonima uzajamnom solidarnošću radi općeg dobra ljudskog postojanja, tvore političko društvo ili političko tijelo (eng. *body politic*)".³⁴ Za narod, kao ni za političko društvo, ne može se reći da je suveren i neovisan u smislu vrhovne moći i neovisnosti koje su takve neovisno i iznad cjeline kojom upravlja suveren. Ali narod ima pravo na upravljanje samim sobom koje on ostvaruje uspostavljanjem Ustava, biranjem svojih predstavnika ili donošenjem zakona i odluka preko tih istih svojih predstavnika. S obzirom na to da se radi o ljudskim osobama, koje imaju dušu i nadnaravno usmjerenje, koncept naroda je uzvišeniji i od nacije, političkog društva i države.³⁵

Političko društvo je najsavršenije od svih ljudskih društava i zahtjev je naravi. Kao što je već u samom pojmu sadržano, ne radi se o zajednici kao u slučaju nacije, nego o društvu, što znači da je određeno zajedničkim objektom koji treba biti ostvaren ili postignut te

³² Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 20.

³³ Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 21-22.

³⁴ Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 38.

³⁵ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 37.

stoga ovisi o ljudskoj inteligenciji i volji i postiže se razumom. Svi aspekti političkog društva su podvrgnuti racionalnim odlukama, ako je potrebno i s pomoću sile prinude. Pravednost je primarni preduvjet opstojanja političkog društva, no ono je potrebno i prijateljstva koje mu daje životni oblik jer ono teži prema uspostavljanju stvarnog i slobodnog zajedništva među ljudima. Političko društvo „živi od odanosti ljudskih osoba i od njihova sebedarja. Te su osobe spremne da za nj založe svoj život, svoje dobro i svoju čast. Pojam građanske pripadnosti uključuje odanost i uzajamnu ljubav jednako kao pravdu i zakon.“³⁶ Političko društvo, kao najsavršeniji oblik ljudskog društva, uključuje u sebi sve druge oblike ljudskih zajednica i društava. Ono uključuje nacionalnu zajednicu ili zajednice kao i obitelj koja je bitno i temeljno ljudsko društvo. Političko društvo sadržava također sve druge oblike ljudskih društava koja su rezultat slobodnih ljudskih inicijativa, uključujući državu kao društvo koje se nalazi na vrhu hijerarhije društava u političkom društvu. Budući da uključuje u sebi sve te stvarnosti, pluralizam je nužna značajka političkoga društva, a svi oblici života, od obiteljskog preko ekonomskog i kulturnog pa do vjerskog života, jednako su vrijedni koliko i politički život za samo postojanje i napredak političkog društva. Isto tako, svaka vrsta zakona, pisana ili nepisana, od običajnih do državnih zakona, doprinosi vitalnom poretku političkog društva.³⁷

Ove distinkcije se čine posebno opravdanima u kompleksnoj zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, gdje se u neprestanoj napetosti i sukobu nalaze pripadnosti različitim stvarnostima međuljudskih odnosa, napose pripadnost određenoj nacionalnoj skupini i političkom društvu. Zdrava politička filozofija, koja bi polazila od tih razlika, bila bi od pomoći u izgradnji političkog društva u kojem je moguće promicati interese i ciljeve kako različitih zajednica tako i društva u cjelini. Nadovezujući se na promišljanje o komplementarnosti zajednice i društva, a uvažavajući razliku između nacije i političkog društva, jasno je da BiH nije predeterminirana na neprestani sukob između nacionalnog elementa i građanskog društva. Nacionalni identiteti triju naroda, sa svim njihovim bogatstvima jezične, povijesne, etničke i kulturne raznolikosti, nisu zapreka izgradnji modernog političkog društva u kojem će biti respektiran čovjek kao individualna osobnost, ali i kao pripadnik određene nacionalne skupine. Tomu procesu na putu može stajati samo nepoštovanje čovjeka i želja za dominacijom jedne nacionalne skupine nad drugom.

³⁶ Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 25.

³⁷ Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 25-26.

U determiniranju uzroka koji političku stvarnost čine generatorom krize u BiH najčešće se i gotovo isključivo kao glavni izvor određuje „nacionalno“ odnosno „nacionalističko“. Razumljivo je onda što se nerijetko izlazak iz takve situacije vidi ili u politikama i rješenjima koja su po sebi anacionalna ili nadnacionalna ili pak u ozakonjenju nadmoći jedne nacije nad drugom kako bi se postigao koliko-toliko funkcionalan politički sustav u kojem će konačni rezultat biti istovjetnost nacije i države po modelu Francuske revolucije. Međutim, dugo razdoblje krize nedvosmisleno pokazuje neučinkovitost takvih politika koje samo produbljuju krizu i otežavaju iznalaženje rješenja. Ta činjenica ukazuje, s jedne strane, na važnost koju nacionalna pripadnost ima u životu čovjeka u BiH, a s druge strane na temeljnu pogrešku suprotstavljanja nacije i društva kao međusobno isključivih stvarnosti. U krajnjoj liniji radi se o, za ovu zemlju, pogrešnom i neostvarivom shvaćanju koje ne razumije specifične razlike koncepata i u biti izjednačava naciju, političko društvo i državu. Opasnost takvih poimanja manifestirala se u tezi da „svi Srbi imaju pravo živjeti u jednoj državi“ čime je započela tragična sekvencija krvoprolića i nasilja na ovim prostorima. Za razliku od takvih poimanja, ovdje prezentirana socijalna misao nam omogućava viziju BiH u kojoj se sve tri nacije mogu razvijati kao zajednice sa svojim etničkim, jezičnim, kulturnim i drugim specifičnostima, a da time ne bude ugrožen razvoj cjelokupnog društva. Ishodišna točka mora biti osoba sa svojim urođenim ljudskim dostojanstvom koja, među ostalim, ima i pravo na svoj nacionalni identitet. A svrha društva je ostvarenje općeg dobra koje je „skup onih uvjeta društvenoga života koji skupinama i pojedincima omogućuju da potpunije i lakše dođu do vlastitog savršenstva“.³⁸ Uloga je pak vlasti i temeljno opravdanje njezina postojanja usmjeravati sve aktivnosti društva prema ostvarenju tih uvjeta koji će pomoći i pojedincima i (nacionalnim) skupinama da lakše i potpunije postignu svoje savršenstvo.

Posebnost Bosne i Hercegovine sastoji se u tome da je ona Daytonskim mirovnim sporazumom definirana kao zajednica triju konstitutivnih naroda. Ostavljajući po strani pitanje stvarnoga značenja transformacije ove zemlje iz republike u „zajednicu naroda“, ne zbog nevažnosti ovoga pitanja, nego zbog slijeda argumenta, zadržat ćemo se na dvije preostale odrednice, „konstitutivni“ i „narod“. Prvi pojam je na teorijskoj razini jasan sam po sebi i ne zahtijeva posebna tumačenja. Kakvo god bilo ustavno definiranje BiH (republika, zajednica, savezna država...), njezina konstitucija mora sadržavati sva tri

³⁸ DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Gaudium et spes*, br. 26.

elementa. Problem je akutan prije svega na praktičnoj razini gdje se s pomoću izbornog zakona i političkog ustrojstva ta konstitucija ne poštuje.

Posljednja pak odrednica može biti shvaćena na dva različita načina - da je BiH zemlja s tri konstitutivne *nacije* ili tri konstitutivna *naroda*, sukladno gore iznesenom izlaganju. Ako shvatimo da se radi o tri konstitutivna *naroda*, susrećemo se s problemom vezanim za pravo naroda na upravljanje samim sobom, pravom na samoodređenje i pravom na vlastitu državu.³⁹ Ako, dakle, shvatimo da je BiH zemlja triju konstitutivnih naroda, onda bi to značilo da ta tri naroda imaju pravo na svoje vlastite države, što se protivi samoj konstituciji Bosne i Hercegovine.

Druga mogućnost je shvatiti BiH kao zemlju triju konstitutivnih *nacija*: bošnjačke, srpske i hrvatske. Ovakvo shvaćanje čini se prikladnijim i prihvatljivijim jer definira BiH kao političko društvo koje konstituiraju tri nacionalne zajednice, sa svim pravima i ograničenjima koja iz toga proizlaze. Pri tome ništa ne mijenja na stvari činjenica da te nacionalne zajednice, gledane u njihovoj cjelovitosti, obuhvaćaju daleko veći broj osoba od onoga broja koji se nalazi na području BiH jer to ne znači da svi pripadnici primjerice hrvatske nacije, bez obzira u kojoj državi živjeli, imaju pravo odlučivati o životu u BiH. Naprotiv, to znači da oni pripadnici hrvatske nacije, koji su rođeni i/li žive u BiH, sačinjavaju konstitutivni dio političkog društva ove zemlje i imaju sva prava na očuvanje svojega nacionalnog identiteta, ali istodobno imaju i sva prava koja pripadaju svakom građaninu bosansko-hercegovačkoga političkog društva. Naravno da bi ovakvo jedno shvaćanje trebalo pratiti ustavnopravno ustrojstvo političkog društva u BiH koje bi uvažilo nacionalnost kao sastavnu odrednicu uređenja političkog života. Prevažnu ulogu u izgradnji pravednog demokratskog društva, osim Ustava koji treba definirati opće konture uređenja zemlje, ima također izborni zakon koji treba omogućiti biranje predstavnika triju konstitutivnih nacija na višim razinama vlasti umjesto dosadašnje prakse da mnogobrojniji narod bira političke predstavnike drugoga, malobrojnijeg naroda. Za to postoje različiti modeli koji se mogu *mutatis mutandis* primijeniti na bosansko-hercegovačku političku stvarnost.

2.3. Domovina i država

O pojmu domovine ne govori se gotovo nigdje u stručnoj li-

³⁹ Ovakvo shvaćanje ne proizlazi samo iz Maritainove filozofije nego je također dio crkvenog učenja. Usp. *Kompendij*, br. 157.

teraturi niti u crkvenim dokumentima. Maritain također ne govori o domovini. Međutim, iz već navedenoga ulomka o naciji i njezinoj povezanosti s tлом, možemo zaključiti da domovina uistinu predstavlja određeno područje, ali ono nije omeđeno jasno definiranim teritorijalnim granicama niti postoji isključiva vlast nekog autoriteta nad domovinom. Iz toga proizlazi da se na određenom području mogu djelomično preklapati domovine više nacija. Viđena kao “kolijevka života, rada, patnje i snova”, domovina upućuje na jedan poetsko-emocionalni koncept koji uokviruje život i djelovanje određene nacije, ali istodobno predstavlja i određenu stvarnost koja može utjecati i utječe na formiranje pojedinca i nacionalne zajednice.

Država može biti stavljena u jukstapoziciju s domovinom samo uz određena ograničenja, ili još preciznije, da bismo odbacili određena shvaćanja države koja možemo nazvati supstancijalističkim ili apsolutističkim.⁴⁰ Prema tim shvaćanjima, država se u biti javlja kao moralna i pravna osobnost koja ima svoj teritorij i svoja prava te u sebe apsorbira političko društvo.⁴¹ Maritain definira državu kao “organ osposobljen za uporabu vlasti i prisile, a sastoji se od stručnjaka ili specijalista zaduženih za javni red i opće dobro; to je oruđe u službi čovjeku”.⁴² Odnos između države i političkog društva je odnos dijela prema cjelini. Država je dio koji se nalazi u odnosu prema političkom društvu kao cjelini. Ona je instrument političkog tijela, opskrbljena najvišim autoritetom, ali ne po svojem vlastitom pravu ili radi nje same nego isključivo radi općeg dobra.⁴³

Iako pojmovno i konceptualno razlikovanje domovine i države ne predstavlja značajniju poteškoću, problemi se mogu javiti u kontekstu građanske lojalnosti koja je nužna za harmonično funkcioniranje

⁴⁰ Maritain koristi ove pojmove da bi označio teorije o državi koje izjednačavaju državu i političko društvo, odnosno država je shvaćena kao moralna i juridička osoba. Takva shvaćanja imaju svoj korijen još u srednjem vijeku i ranom modernom razdoblju gdje autoritet cara i apsolutnog kralja dolazi odozgo i biva nametnut političkom društvu kao suverena vlast. S razvojem koncepta države, ti će pojmovi biti poistovjećivani pa će država biti uglavnom shvaćena kao cjelina. Poseban doprinos ovakvu razvoju dat će Francuska revolucija koja će suverenitet kralja prenijeti na naciju te će država, nacija i političko društvo biti poistovjećeni. Usp. Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 27-32.

⁴¹ “... država je metafizička monada, osoba; ona je cjelina za sebe, čak politička cjelina s vrhunskim jedinstvom i individualnošću. Ona tako apsorbira političko tijelo (*body politic*) iz kojeg potječe kao i sve pojedinačne i posebne volje...” (Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 31).

⁴² Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 27.

⁴³ Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, 27.

određenoga društva i postizanje općeg dobra. U BiH se ta problematika očituje na dva oprečna i isključiva načina. S jedne strane postoje zastupnici shvaćanja koji kažu da je BiH njihova jedina domovina, a da drugi imaju svoje „rezervne domovine“, iz čega bi trebalo slijediti da oni imaju isključivo pravo na teritorij države Bosne i Hercegovine. Podvrsta ovakva gledanja stvari jest shvaćanje da je „BiH i naša domovina“. S druge pak strane se javlja stav koji zastupa ideju da, budući da BiH nije naša domovina, mi ne dugujemo građansku lojalnost političkom društvu niti državi BiH. Očividno je da su oba ova shvaćanja u suprotnosti s gore iznesenim viđenjem domovine i države. Domovina pripadnika bilo koje nacionalne skupine nije ograničena međunarodno priznatim teritorijalnim granicama te se domovine različitih nacionalnih zajednica mogu preklapati na određenim područjima, jer uz domovinu nije povezano pravo uspostavljanja suvereniteta nad tim područjem s isključivim pravom vršenja vlasti. Iz toga slijedi da su sučeljavanja oko pitanja čija je BiH domovina, neutemeljena i nepotrebna. Iskrivljena poimanja domovine, države i političkog društva vode prema nepotrebnim međunacionalnim napetostima koje onemogućuju rješavanje krize u BiH. Uloga države, shvaćene kao organa s najvišim autoritetom u civilnom društvu, i onih koji u njoj obnašaju službe jest da sve aktivnosti usmjeravaju prema općem dobru umjesto da opstanak na vlasti temelje na proizvođenju i održavanju međunacionalnih napetosti.

Zaključak

Govor o čovjeku u bosansko-hercegovačkom društvu može izgledati utopijski i neutemeljen jer se stječe dojam da je upravo čovjek bio najmanje cijenjena sastavnica svih promišljanja i uređenja društvene stvarnosti na područjima koja danas obuhvaća Bosna i Hercegovina. Stoljećima njegovo vrednovanje proizlazi iz pripadnosti određenoj religiji, naciji ili ideologiji. Raznovrsnost tih pripadnosti je rijetko kada uzimana kao izvor međusobnog obogaćenja, a puno češće kao razlog za diskriminaciju. Međutim, polazeći od kršćanskog uvjerenja o središnjosti ljudske osobe, stvorene na sliku Božju, na čemu se temelji njezino dostojanstvo i prava, u svim oblicima i strukturama društvenoga života, sva promišljanja i djelovanja koja se inspiriraju na kršćanstvu moraju dati čovjeku primarno i središnje mjesto. Istodobno je to i put za rješavanje međunacionalnih odnosa u BiH, izgradnje zdravog civilnog i političkog društva te uređenja države koja će biti u službi svakog građanina i cjelokupnog društva.

Polazeći od uvjerenja da je bosansko-hercegovačko društvo u

svojem povijesnom razvoju na neadekvatan način ili sa značajnim za-kašnjenjima prošlo procese izgradnje suvremene države, nacionalnog identiteta i suvremenog društva te da postoji paralelizam sustava, u ovom sam promišljanju pokušao naznačiti nužnost zdrave političke filozofije koja bi na ispravan način pristupala stvarnostima kao što su društvo i zajednica, nacija i narod, ili pak domovina i država. Ove distinkcije se čine posebno opravdanim u kompleksnoj zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, gdje se u neprestanoj napetosti i sukobu nalaze pripadnosti različitim stvarnostima međuljudskih odnosa, napose pripadnost određenoj nacionalnoj skupini i političkom društvu. Zdrava politička filozofija, koja bi polazila od ovih razlika, bila bi od pomoći u izgradnji političkog društva u kojem je moguće promicati interese i ciljeve kako različitih zajednica tako i društva u cjelini. Nadovezujući se na promišljanje o komplementarnosti zajednice i društva, a uvažavajući razliku između nacije i političkog društva, jasno je da BiH nije predeterminirana na neprestani sukob između nacionalnog elementa i građanskog društva. Nacionalni identitet triju naroda, sa svim njihovim bogatstvima jezične, povijesne, etničke, kulturne raznolikosti, nije zapreka za izgradnju modernog političkog društva u kojem će biti respektiran čovjek kao individualna osobnost, ali i kao pripadnik određene nacionalne skupine.

Koliko god se činilo da je „nacionalno“ odnosno „nacionalističko“ glavni izvor krize u BiH, čime politička stvarnost postaje glavni generator produbljivanja i prolongiranja kriznih situacija u svim aspektima društvenoga života, izlazak iz takve situacije ne bi se smio vidjeti u politikama i rješenjima koja su po sebi anacionalna ili nadnacionalna ili pak u ozakonjenju nadmoći jedne nacije nad drugom kako bi se postigao koliko-toliko funkcionalan politički sustav u kojem će konačni rezultat biti istovjetnost nacije i države po modelu Francuske revolucije. Neučinkovitost do sada primjenjivanih rješenja po tome modelu ukazuje, s jedne strane, na važnost koju nacionalna pripadnost ima u životu čovjeka u BiH, a s druge strane na temeljnu pogrešku suprotstavljanja nacije i društva kao međusobno isključivih stvarnosti. U krajnjoj liniji radi se o, za ovu zemlju, pogrešnom i neostvarivom shvaćanju koje ne razumije specifične razlike koncepata i u biti izjednačava naciju, političko društvo i državu. Za razliku od takvih poimanja, ovdje prezentirana socijalna misao nam omogućava viziju BiH u kojoj se sve tri nacije mogu razvijati kao zajednice sa svojim etničkim, jezičnim, kulturnim i drugim specifičnostima, a da time ne bude ugrožen razvoj cjelokupnog društva. Kršćanska trinitarna teologija koja govori o jednome Bogu u trojstvu Osoba, na čiju je sliku čovjek stvoren i kojemu je

sličan po svojoj slobodnoj volji, sposobnosti komunikacije i nadilaženja samoga sebe te sposobnosti da, bez dokidanja vlastite individualne osobnosti, ulazi ne samo u interpersonalni odnos „Ja – Ti“ nego i da izgrađuje daleko širu društvenu stvarnost koja se očituje u doživljaju „Mi“, predstavlja horizont za promišljanje o uređenju međuljudskih odnosa u ovoj zemlji. Ishodišna točka mora biti osoba sa svojim urođenim ljudskim dostojanstvom koja, među ostalim, ima i pravo na svoj nacionalni identitet. Poštujući svrhu društva (postizanje općeg dobra) i narav političke vlasti, moguće je graditi društvene odnose i uvjete koji će pomoći kako pojedincima tako nacionalnim i svim drugim skupinama da lakše i potpunije postignu svoje savršenstvo.

Bosna i Hercegovina se ne nalazi u stanju krize tako dugo vremena zbog nedostatka rješenja za pojedina problematična pitanja ili područja života. Povijesna iskustva drugih naroda i društava pokazuju da se rješenja mogu naći za najrazličitije izazove koji se javljaju u razvoju nekoga naroda ili društva. Ona su često povijesno i geografski uvjetovana i samim time kontingentna. Ali upravo suočavanje s tim izazovima i traganje za rješenjima predstavljaju okosnicu civilizacijskog napretka koji je omogućio da čovječanstvo ide od manje ljudskih uvjeta života prema ljudskijima, makar i uz nesavršenosti i ograničenja svojstvena svim ljudskim tvorevinama. Zametak tih rješenja općenito ne nalazimo u praksi, nego on nastaje u duhu čovjeka koji je sposoban svojim razumom pojmiti prošlost i sadašnjost i projicirati sasvim drukčiju budućnost. Slikovito rečeno, Fichte i Hegel uvijek dolaze prije Bismarcka. Ako se želi naći rješenja za društvenu, posebno političku, krizu u Bosni i Hercegovini, potrebna je prije svega zdrava politička i socijalna filozofija.

THE PERSON AND SOCIETY: ON THE REALITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM THE PERSPECTIVE OF THE SOCIAL PHILOSOPHY OF JACQUES MARITAIN

Summary

Society in Bosnia and Herzegovina has for almost two decades been dominated by a crisis that may be rooted in a moral crisis. In this article we do not discuss the most topical elements of the crisis, but concentrate instead on politics, because the political crisis in society is not just a consequence of unresolved issues regarding relations among different communities; the political reality itself is causing the crisis. Part of the problem is the way politics is viewed, in terms of state, national community and citizenship. For this reason, a healthy political philosophy can play an important

role in the search for a solution to the crisis in Bosnia and Herzegovina. This article has two parts. In the first part we argue that society in Bosnia and Herzegovina has been "handicapped" by its historical development, because it did not fully experience, as most other European states did, the process of building national identity and a modern state, and the transformation from feudal to modern civic society. As a result, we can see a parallel system in which elements of feudal thinking are side-by-side with the forced imposition of the Dayton system. In the second part of the article, we reconsider some basic elements from the field of political philosophy, based on the philosophy of Jacques Maritain. Having in mind the reality in Bosnia and Herzegovina, the author analyses the distinction between community and society. Based on this distinction, the author defines the concept of national community, people and political society, and concludes with a comparison between the concepts of homeland and state.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Jacques Maritain, community, society, nation, people, homeland, state, social philosophy, political philosophy.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan